

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK

Új rovásfelirat Homoródkarácsonyfalváról

Homoródkarácsonyfalva unitárius templomában, ahonnan eddig két rovásírást feliratot ismertünk (KMRE. No. 172, 234), a tornyon kezdődő javítási munkálatok során 2024 novemberében Lángi József restaurátor és Fehér János művészettörténész egy újabb rovásírást feliratot találtak (vö. GÁL 2024). A munkálatok jelenleg is folynak; tudományos eredményüket, illetve magát az új köemléket Fehér János fogja közzéadni. A jelenkor sajátossága ugyanakkor, hogy a közösségi médiában már a tudományos publikálás előtt napvilágot látnak fényképek, sőt olvasati kísérletek,¹ amelyek részben el is fogadhatók. Már csak ezért is szükséges a felirat minél gyorsabb epigráfiai értékelése. Ennek érdekében 2024. 12. 30-án módomban állt autopsziával megvizsgálni az új feliratot, amiért Benedek Mihály homoródkarácsonyfalvi lelkésznek és Fehér Jánosnak tartozom köszönettel. Köszönöm továbbá Gálos Miklós fényképeit és segítségét az autopszia során.

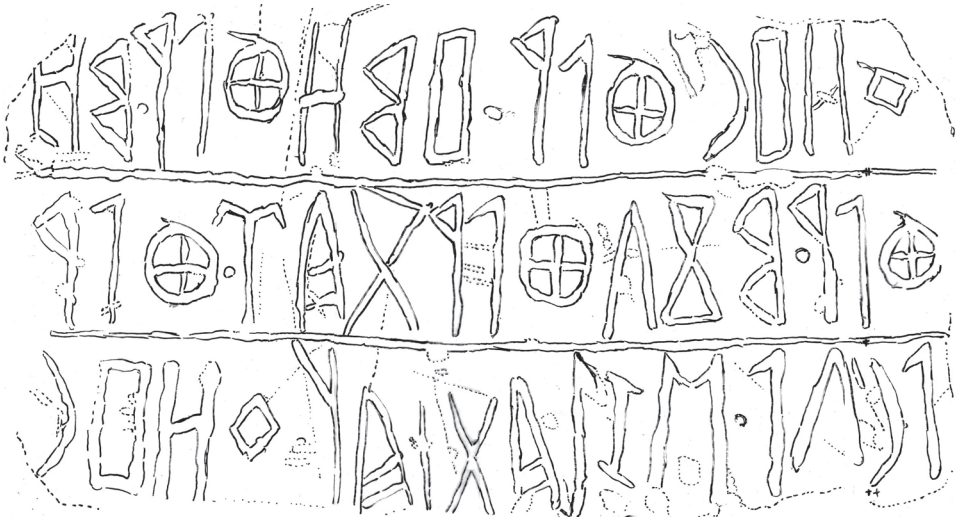
Maga a felírt kő egyébként ugyanaz, amelynek a belső, profilált oldalán a már ismert első homoródkarácsonyfalvi felirat (KMRE. No. 172) van, csak ez a lapos, sima külső felületen található, kívülről a talajtól igen nagy magasságban, tehát még bevakolatlan állapotban sem látható módon. Ráadásul a felírt kő mindegyik vakolatréteg elfedte, és – bár nem zárható ki, hogy a torony egy ideig bevakolatlan maradt – az első réteg késő középkori (Fehér János szíves szóbeli közlése). Az eddig is egyértelmű volt, hogy maga a kő a toronymúl (amelyet a nyugati kapu kő szemöldökén levő felírt tanúsága szerint 1496-ban emeltek) régebbi: a kőfaragómunka mindenképpen a 13–14. századra vall (CMASE. 171).² A templom maga a 13. század második felében épült (DÁVID 1981: 154, ENTZ 1996: 200, CMASE. 171), de az elterjedt elképzelést, hogy a kő annak később elbontott részéből származik (DÁVID 1981: 154), talán a kapuból (BENKŐ 1994: 161, 2014: 69; VÉKONY 2004: 9), nem lehet bizonyítani, és az új felírt felismerése csak még nehezebbé teszi az eredeti elhelyezés rekonstrukcióját (mivel eszerint a kő mindkét oldalán volt írás).

¹ www.facebook.com/magyarunitariusegyhaz/posts/pfbid0W4vwKUFJ1CLbid7XJovyQdqYorjbrgVyvfgjDR5cw45WkteFtx77hq36eL8EB11 (TÖKÉS LEHEL, 2018. 11. 29.; a hozzászólások közt SÓLYOM FERENC olvasata), www.facebook.com/groups/586235285988268/posts/1240233400588450; www.facebook.com/vitezek.a.hazaert/posts/pfbid0Nrf2cVFbTfTAP1fQuQuieNzmAWrm2sEfNewuBWcydrSHsKdHLUADxdXUVQRVZDabl (SZÁSZ TIBOR ANDRÁS 2018. 11. 20-i olvasata és rajza). Ezeket az amatőr olvasati kísérleteket a továbbiakban SÓLYOM 2024 és SZÁSZ 2024 formában fogom idézni.

² VÉKONY (2004: 9–16) a belső felírt kő nyelvi alapon a 12. század közepe és a 13. század közepe közé datálta, de olvasatának bizonytalansága miatt ezt nem vehetjük alaphipotézisnek. TUBAY és szerzőtársai (2020: 184–187, 191–194) archeometriai vizsgálatot végeztek rajta, ami a datáláshoz nem vitt közelebb, de annyi kiderült, hogy a torony környező anyagától jelentősen eltérő felépítésű, vagyis ez is alátámasztja másodlagos beépítését.

1. ábra

A felirat átrajzolása (a szerző rajza)

2. ábra

A felirat fényképe (készítette: Gálos Miklós)

A külső felirat (egyébként a belső is) készülhetett a kő eredeti megmunkálásakor, de eredeti felhasználása idején másodlagosan is, tehát elvileg 1496 előtt bármikor. Mindazáltal a gondosan vésett, szemmel láthatóan a nyilvánosságnak szánt feliratról nem hihető,

hogy kevéssel az elkészülése után már be is építették, ezért a 15. század elejénél későbbre semmiképp nem tenném. Korábbra elvileg tehetjük, akár jelentős mértékben is.

A feliratot tartalmazó kő mérete 39 x 23 x 21,5 cm. A kő jelenleg is be van falazva, ezért a vastagságát csak a lőrésablakon keresztül lehetett megpróbálni lemérni, így a mért adat pontossága bizonytalan. A (jelenleg) kifelé néző lapos felület egésze a feliratos mező, amelyet két, csak nagyjából egyenesen vésett sorvezető oszt három sorra (magasságuk: 6,9–7,5, 6,3–7,0, illetve 6,9–7,5 cm). A betűk mérete viszonylag egyenletes, általában 5–5,5 cm, a 3. sorban kissé variábilisabb, 4,6–5,5 cm; két betű rendszerszerűen jóval kisebb a sorogyennél: <k> 2–2,1 cm, <f> 3,5 cm. Érdekes módon a <f> jel viszont kitölti a teljes sort, 6,3 cm magas. Ezek a méretek jelentősen eltérnek a belső, profilált felirat betűméreteitől (az 1. sorban 7,8–8,0 cm, a 2. sorban 5,3–6,3 cm). Maga a profilált részen lévő írott felület kisebb, mint a külső oldalon: 36 cm széles. A betűalakok sem azonosak – már amennyiben azonosítani lehet őket egymással: a belső <f>-ek alsó szára a betű legalján áll, a külsőkön kissé magasabban ered a jobb szárból; a feltehető belső <n> szóképes, teljesen egyszerű alakú, míg a külső <n>-ek felső lezárása a BÉL MÁTYÁS-típusú rovásábécék (BELIUS 1718: tab. I, vö. CMASE. D15, D25, D28–33, D37–38) görbületére emlékeztet. Mindezek alapján úgy tűnik, a két feliratot nem ugyanaz a kéz véste. A két felirat egymáshoz való időbeli viszonya így teljesen nyitott kérdés. Az nehezen hihető, hogy egyszerre készültek, ugyanis nehéz olyan eredeti beépítési módot elképzelni, amelyben a profilált és a sima felület egyszerre látható volt.

Az új felirat 1/4., 3/2., 3/5., talán 3/7. és 3/16. (utolsó) betűje körül a felület enyhén sérült, de ez az olvashatóságot általában nem befolyásolja, a felszín kisebb anyaghibái és helyenkénti haránt irányú, bizonyára az elsődleges felületmegmunkálásból származó vonalai pedig még kevésbé: kettő híján valamennyi betű alakja vitathatatlan. Hét jel viszont nem azonosítható egyértelműen a rovásábécékből ismert standard jelekkel; ezek hangértéke legalábbis vitatható. A biztosan olvasható jelekből kiderül, hogy a felirat a rovásírásnál megszokott módon jobbról balra halad. Az elsődleges olvasat (a vitatható karaktereket * jelöli):

K²R*N ◦ FJA ◦ *MR [◦] FJA ◦ MR^K²
 FJA ◦ M*S ◦ FJA ◦ BL* ◦ FJA
 JNSJ ◦ V** ◦ LBSzLT ◦ K²R*N

A FJA betűsor értelme világos: *fja*; a tábla első két sora tehát egy genealógiai sorozat. Ez két szempontból teszi érdekessé a szöveget: 1) ilyen típusú szöveget eddig nem ismertünk rovásírással, vagyis a tartalmára és a funkciójára vonatkozó előzetes feltételezés nagyon bizonytalan lesz; 2) ezzel szemben az ismétlődő szó előtti szavak kiolvasását megkönnyíti: minden esetben egy személynév várható.

A nevek közül problémamentes a harmadik: MR^K² *Már*^k. Noha az első híradások a sorvégi ligatúráról nem vettek tudomást,³ az ha kissé megkopottan is, de ott van. A név

³ SÓLYOM (2024) javaslata *mr*^e, SZÁSZ (2024) javaslata: *M^or*. Az utóbbi olvasat nemcsak a ligatúra miatt, de inherens hibája miatt is elvetendő: a *Mór* név két kivétellel az összes Árpád-kori előfordulásában kettőshangzóval, *Mour* alakban jelentkezik (ÁSznt. 569–570; 1230-ból ismerünk egy-egy *Mor* és *Mur* alakot), amint ez etimológiailag logikus is. A két kivétel nyilván íráshiba, de még ha szórványosan monoftongizálódott is a kettőshangzó, a név kétségtelenül hosszú magánhangzóval hangzott, és teljesen indokolatlan, hogy ez jelöletlen legyen (az eddigi korpuszban kizárólag

tartalmilag és alakitanilag teljesen rendben van: már az Árpád-korban igen elterjedt név, és a 12. század vége óta jól ismerjük latinus végződés nélküli *Mark, Marc, Maark* alakokban (ÁSznt. 519–520; az első példa 1193-ból).

A negyedik név ismeretlen betűjére SÓLYOM (2024) és SZÁSZ (2024) <ty> azonosítása kézenfekvő, így és csak így kapunk jó olvasatot: *M^áty^ás*. A <ty> graféma későbbi alakváltozatai hasonlítanak annyira ehhez a betűhöz, hogy az azonosság hihető legyen; az /á/ magánhangzó „ugratása”⁴ ha ritka is, de nem példátlan (KMRE. No. 194.681.2, 200, 204, 218, kétesen 173);⁵ maga a név pedig a 12. század óta nagyon gyakori volt (ÁSznt. 528–530).

Az ötödik nevet SÓLYOM (2024) és SZÁSZ (2024) *B^ál^ent* formában oldotta fel, az utolsó betűt egyeztetve az ábécék hasonló caput dictionumával,⁶ amely abban különbözik, hogy a függőleges szára felül jelentősen túlnyúlik. Eddig két 15. századi feliraton került elő hasonló jel, azokon azonban még egy keresztzár is van, ami miatt minden értelmezés ligatúrának tekinti: KMRE. No. 190. egyelőre bizonytalan olvasattal;⁷ a KMRE. No. 197. alakilag talán jobb párhuzam, de ennek is konkuráló olvasatai vannak. Többen – meglehetősen kétes eredménnyel – ezeken is N[^]T ligatúrát vélnek látni (CSALLÁNY 1960: 52, FERENCZI 1981: 114–115, VÉKONY 1987: 18, RÁDULY 1995: 96–98), számomra azonban meggyőzőbb JAKUBOVICH (1932) *D^e(r)zs* olvasata, amelyet PAIS (1932), SÁNDOR (2014: 186), BENKŐ (2014: 69) és a CMASE. (184) is átvesz. Ha ezt az olvasatot feltételezzük a (mindenképpen korábbi) homoródkarácsonyfalvi feliraton is, akkor a *B^ál^ázs* (*B^lázs?*) név adódik, amely a *B^ál^ent*-nál névtanilag is hihetőbb: alakilag stabil, már a legkorábbi előfordulásokban is *Balas* (1234-től) vagy legalábbis *Blas* (*Blasius*) alakban jelentkezik, ami az olvasat szempontjából teljesen mindegy. A *Bálint* név elején viszont a graféma problémás, mivel a felirat viszonylag korai datálása esetén inkább várhatnánk /β/, mint /b/ hangot.⁸ Mivel a 3. sorban van <v> karakter (valószínűleg /β/ olvasattal), itt ez kizárható. A fennmaradt névanyagban igen ritka a magyar formában írt alak, de az egyértelműen többször és korábban *Valent(h)*, mint *Balent(h)* alakú (ÁSznt. 86, 790); ráadásul a későbbi periódusban a név kifejezetten ritkul. Mindennek dacára a <nt> olvasat, illetve a *Bálint* név nem lehetetlen, de a <zs> olvasatot és a *Balázs* nevet jóval valószínűbbnek gondolhatjuk.

/á/ és /é/ hosszú magánhangzók maradtak szórványosan jelöletlenek). A monoftongizálódás nyilván megtörtént a 14. században, de e korból magyar formában leírva a nevet nem ismerjük, csak a latin *Mauricius*-ra és néhány egyéb névalakra ismerünk példákat (SLÍZ 2011: 298–299, 2017a: 176–177). Az *Emre* név esetében a szóvégi magánhangzó jelöletlensége nem fogadható el (a KÁROLY-féle 1. posztulátumot sérti, vö. SZALONTAI–KÁROLY 2013: 384).

⁴ A rovásírásos szövegekben a jelzett mássalhangzó előtti magánhangzó kihagyására SEBES-TYÉN GYULA (1915: 141) óta használt terminus.

⁵ Látszatra mintha Á[^]S ligatúra volna a név végén (saját átrajzolásomon is), ez azonban minden bizonnyal csak egy spontán anyaghiba, amely valójában nem tartozik a betűhöz.

⁶ KMRE. No. 194.671.2 és 196.5 *ent*, THELEGDI JÁNOS Rudimentája (= KMRE. II No. 322, 54. old.) 4.23, CMASE. 517 (D12), 525 (D13-2) *ant* hangértékkel.

⁷ RÁDULY (2000) és LIBISCH (2001) *B^álⁱn[^]t*, a CMASE. 178–181. *Báln^t* nevet olvas, az <a> jel azonban biztosan nem létezik. Leginkább BL*O betűk olvashatók; ez egyelőre ellenáll az értelmezésnek.

⁸ A /β/ > /b/ fejlődések a 14. század végére tehetőek (BÁRCZI–BENKŐ–BERRÁR 1967: 117).

Végül a hatodik név JNSJ alakja⁹ szinte bizonyosan a *János* névre utal, amely a 11. századtól kezdve az egyik leggyakoribb nevünk (ÁSznt. 404–405),¹⁰ itt toldalékolt formában áll. A <j> karakternek két toldalék felelhet meg nagyjából: az *-i* melléknévképző és az *-é* birtokjel. Igaz ugyan, hogy az utóbbinak pontos írásbeli leképezése az <e> betű volna, hiszen általában ebben az alakban ismerjük az ómagyar kori forrásokból is, de ritkasága miatt tudásunk bizonytalanabb. Az *é ~ i* nyelvi variációt hihetővé teszi, hogy a birtokjel köztudottan etimológiai kapcsolatban van az *-i* melléknévképzővel is (BÁRCZI–BENKŐ–BERRÁR 1967: 401), és a kései ómagyar korból már ismerjük a családnévképzőként használt jel *-i* variánsát is (KISS–PUSZTAI szerk. 2003: 358). Itt azonban *-i* melléknévképzővel olvasva a szövegnek nem lenne koherens értelme, és családnévképzőként sem, hiszen akkor teljesen hiányozna az egyénnev (nem beszélve arról, hogy a feliratnak csak kifejezetten kései datálása esetén beszélhetnénk egyáltalán családnévekről). A fennmaradó lehetőség az, hogy birtokjelnek tekintsük, amit a következő szavakkal való szemantikai viszony igazolhat vagy cáfolhat.

Az első két név a fentiekkel szemben problematikus a bennük lévő azonosítatlan karakterek miatt. Az első név négy jól látható betűt tartalmaz, de csak az első kettő biztos: a harmadik ismeretlen, a negyedik pedig valószínűleg <n> ugyan, de az <o> graféma sem zárható ki. SZÁSZ (2024) magabiztosan azonosította a *Karacso(u)n* névvel, amely ugyan kézenfekvő olvasat, de az elfogadásához egyéb lehetőségeket ki kell zárni. A (külső és belső) feliraton található jelek közt nem azonosítható a <cs>, <d>, <e>, <g>, <o>, <p>, <u>, <z>,¹¹ tehát az ezekkel való összes variáció – amennyiben az első és a második név esetében is jó eredményre vezet – elfogadható lehet. Pusztán elvileg eredményes lehet a graféma <e> olvasata: a 13. századból ismerünk két példát a *Keren/Queren* névre, valamint egy *Emur*-t (ÁSznt. 458–459, 282); ezek **Kerén* és **Éműr* ejtés esetén leírhatók KREN és EMR rovásjelekkel. Gyakorlatilag azonban az így kapott ritka neveknek nem mérhető a valószínűsége. Az utolsó jelet <o>-nak olvasva felmerül továbbá a <z> lehetősége: van egy példa a *Crazo* névre (ÁSznt. 225), *Z*m*r* alakú név pedig több is van; nagy valószínűséggel azonban itt nem /z/ fonémát kell olvasni. Az egyetlen megfelelő feloldás a <cs>, mivel a (mai formában) *Karácsony* személynév különböző formáiban elterjedt volt az Árpád-korban (ÁSznt. 169, 225, 444–445), a második névre pedig többféle magánhangzóval is ismerünk neveket (bár ezek ritkák): *C(h)umur*, *Chamar*, *Chemer*, *Cimor/Chymur* (ÁSznt. 178, 187, 198, 208). Az első névre elvileg jó lehet a *Kerechen/Kersen/Cresen* megoldás is (ÁSznt. 220, 458), de ez a név rendkívül ritka volt.

Összefoglalva, a jel olvasata szinte biztosan <cs>. Némiképp alakilag is hasonlít a későbbi <cs> karakterre, sőt a KMRE. No. 218. jelzetű, kéziratot másolatban fennmaradt feliraton testált formájával szinte teljesen egyezik. A második név olvasata többesélyes,

⁹ A N és S betűk közti, éles peremű, elsőre összekötőjelnek látszó vonal valójában sérülés, s a szövegnél jelentősen későbbinek tűnik.

¹⁰ Eleinte természetesen *Ianus*, nagyon ritkán *Ianis/Ianos* írásmóddal, de a feliraton a magánhangzó-ugratás miatt ebben a kérdésben lehetetlen állást foglalni. Egy kifejezetten ritka *Inas/Inos/Inus* név is adatolt (ÁSznt. 413–414), de semmi ok nincs, amiért ennek a használatát feltételezhetnénk.

¹¹ Nem számítom itt a <gy> és <k> grafémát, mert mint később kifejtem, ezek elődjeit én a feliraton felismerni vélem, és a <ny> jelet sem, mivel a <n> előtt ez elég valószínűtlen, és az alakja alapján két, itt is szereplő jel összetételéből keletkezett.

de a 13. századi adatok többsége a **Csumur* olvasatot sugallja. Az első név szinte bizonyosan a *Karácsony* valamilyen formája, bár <k²> jellel kezdődik, amely a klasszikus (16. századi) grafotaktikai szabályok szerint bármely magánhangzó szomszédságát megengedi, kivéve az /a ~ á/ hangét. Ismerünk ugyan egy 17. századi kéziratos csoportot, amely a <k¹> jelet nem használja (KMRE. 2: 111, de többször hiányzik No. 194 is), és még későbbi magyarázatokból ismerjük azt a lehetőséget, hogy a <k¹> jelet szövégre tartották fenn (THELEGGI Rudimentájának nagyenyedi másolata, valamint CMASE. 553, 563, 587, 598, 609,¹² 630). Itt azonban – túl azon, hogy ez szinte bizonyosan másodlagos értelmezés – az 1. sor végén levő MRK² szekvencia kizárja, hogy így értelmezték a szabályt. Következésképp az első jel után nem várható /a ~ á ~ á/ magánhangzó. Mégsem a nagyon ritka **Ker(e)cse*n nevet tartom valószínűnek, hanem azt, hogy a feliraton a név ősi, még mássalhangzó-torlódással kezdődő formáját kell olvasnunk: *Krácsun* ~ *Krácsin* (vö. az 1138 és 1292 közt több mint 30 esetben testált *Cracin*, *Crachin(us)*, *Crachun*, *Crachon*, *Crachyn(us)* stb. alakokkal: ÁSznt. 446). Ez azonban kétségtelenül csak valószínűség, nem bizonyosság, hiszen a grafotaktikai szabályt csak későbbi leírásból és nem minden megfogalmazásban egyformán ismerjük, így kivételek sem zárhatók ki. Ha pedig elfogadjuk ezt az olvasatot, felvetődik a kérdés, hogy a felirat készítésekor élő, kortárs kiejtés volt-e ez még, vagy a hat nemzedékkel korábbi személy nevének hagyomány szerinti, archaizáló formában írták. Az erősen szóbeliségen alapuló korabeli társadalomban ugyan az írott alakok konzerváló hatásával nemigen számolhatunk, régies névalakok egy ideig való megőrződése mégsem teljesen példátlan, amint azt Anonymus gesztájának tövéghangzós alakjai is mutatják.¹³

A „genealógiai” szövegszakasz tartalmi újdonsága, hogy a feliratállítót egy olyan nemzedékrend végére helyezi, amely hat nemzedékkel korábban egy bizonyos Karácsonynyal mint alapító atyával indul. Ez tökéletesen egybeesik azzal, hogy Karácsonyfalva neve személynévi eredetű, a falu az alapítójáról lett elnevezve. A felirat eszerint a falu életének hatodik nemzedékében íródott.

Míg ez a szövegrész viszonylag könnyen megfejthető, az utána következő legalább három szó tartalmára már nem lehet pontos előrejelzésünk. A név mint első elem után a feliratok általános szerkezeti vonásai alapján leggyakrabban egy igét várhatnánk, amely a felirattal ellátott tárgy állíttatására, felajánlására vagy tulajdonlására (birtoklására) vonatkozó információt közöl. Itt viszont ennél mindenképp több van. Elsőre a közvetlen a név utáni elemről tehetjük fel leginkább, hogy igei természetű, de sajnos ennek csupán az 1. karaktere egyértelmű: <v> (ami a felirat készítésekor minden bizonnyal még a /β/ fonéma jele volt). Véleményem szerint azonban a további jelek is azonosíthatók ismert székely rovásjelekkel. A 2. jel könnyen lehet a belső oldal 2/2. jelének alaki variánsa¹⁴ – viszont

¹² Csakhogy ezen ábécé írója, Gottfried Oertel saját kézírásában nem ezt a szabályt követte (CMASE. 611).

¹³ Hogy csak egy kézenfekvő példát említsünk, Anonymusnál a hagyományból örökölt nevekben még szép számmal megőrződtek a szóvégi eltűnő magánhangzók: 96 mássalhangzóra végződő magyar névvel áll szemben 21 (eltűnő) -u, 2 -y, 5 esetben mindkét alakra van példa (*Hung/Hungu*, *Vrsuur/Vrsuuru*, *Sarolt/Saroltu*, *Zuard/Zuardu*, *Ound/Oundu*). Ugyanakkor az egykorú Halotti Beszédben, köznévi anyagon már nincs rájuk példa.

¹⁴ Mint láttuk, a belső oldal más kéz munkája, de ugyanazon a közösségen belül keletkezett; ezért bár alapjaiban ugyanaz az ábécé, erős alaki variánsok egyes betűknél természeteseek.

ez a jel a normatív rovásírásban ismeretlen, csak a (szintén igen korai) vargyasi feliratról (KMRE. No. 173) ismerjük. Önálló jel voltát ott VÉKONY (2004: 20–21) ismerte fel, s meglehetősen spekulatív módon <o> grafémának tekintette. Legutóbb én azt vettem fel, hogy a vargyasi feliraton <dzs> grafémának értelmezhető (FEHÉR 2022: 50, 37. j., KMRE. 2: 146, ad 173). Mivel a külső és a belső felirat készítője nem azonos (bár ugyanazon a közösségen belül keletkezett, és alapjaiban felismerhetően ugyanaz az ábécé), nem meglepő, ha akadnak jelek, amelyek nem azonos formában jelentkeznek a kettőn. Ugyanakkor a jel hasonlít a későbbi standard <gy> grafémához is – amely nyilván lehetne egy korábbi <dzs> folytatása –, azzal a különbséggel, hogy az utóbbin a keresztszárak a függőleges szárnak nem a végpontjaiba esnek.¹⁵ A 3. jel függőleges szára sajnos felső és alsó végpontján is sérült, de a felső végponton jól látszik, hogy eredetileg egy jobb oldali hegyesszögű száracska tartozott hozzá; ha nem is biztos, de elég valószínű, hogy alul, ahol nagyobb a sérülés, valaha ellenkező oldali hegyesszögű száracska volt. Ez esetben a jel erősen hasonlít a későbbi <k¹> grafémához. Így elfogadható egy VDzsK¹ olvasat, amely érthető E/1. személyű létigének: *badzsok* (vagy archaikusabb hangalakkal: *badzsuk*). Felirattani szempontból ez megfelelő: általánosan elterjedt megoldás, hogy a felirat a megjelölt tárgy nevében, E/1. személyben szól,¹⁶ és összhangba hozható azzal a feltételezéssel is, hogy az előző szó birtokjelre végződik (ti. 'Jánosé vagyok'), így az eleve várható lehetőségek közül azt igazolva, hogy az ige a tárgy tulajdonlására vonatkozik.

Itt azonban problémát jelent a <k¹> graféma használata, amely a reneszánsz kori standard rovásban csak /a ~ á/ magánhangzó mellett szabályos (s mint láttuk a *Márk* névnél, a nemstandard szövégi használat sem jön szóba). Itteni használatát két okból lehet elfogadhatónak tartani: egyrészt a készítés korszakában mindenképp folyamatban volt az /u/ és az /o/ magánhangzó nyíltabbá válása, s nem lehet kizárni, hogy egyes térségekben túl is ment a későbbi standard nyelvhasználatban bevett formákon, tehát (illabiális?) *badzsak* alak hangzott; másrészt – ez egyszerűbb megoldás – a reneszánsz kori szabály alapvetően az /o/ nyíltabbá válása, az /á/ beolvadása idején rögzülhetett. Semmi akadály nincs annak a feltételezésnek, hogy a korábbi, illetve átmeneti korban még a <k¹> jelet az /o ~ a ~ á/ hangok mindegyikére használhatták, s az első lehetőség csupán az /o/ és /u/ tömeges nyíltabbá válása során veszett ki.

Az utolsó két jelcsoport eszerint egy új mondatot adna ki, s kézenfekvő, hogy ennek alanya volna a másodszer írott *Krácsu/in* név, állítmánya pedig a másik szó, amelynek olvasata teljesen biztos: LBSZLT. Ez odáig rendben is van, hogy eszerint az alapító ő (múltbeli) cselekedetéről van szó, az ige (?) végén pedig E/3. múlt idejű végződés látszik lenni. Azonban nagyon nehéz, ha nem lehetetlen olyan igét találni, amely ideillik.¹⁷ Az öt

¹⁵ Erre a lehetőségre lektorom hívta fel a figyelmet (amit ezúton is köszönök), azzal együtt, hogy a feltételezett <zs> jelnél ugyanez a különbség észlelhető a standard ábécék <zs> jeléhez képest. Természetesen két jelvariánsból még nem szabad következtetést levonni, de ha a későbbiekben hasonló variánsok kerülnek elő, akkor a <gy> graféma eredetét új szemmel lehet majd nézni, megkérdőjelezve a (látszólagos?) azonosságát egy <d> és <j> jelből alkotott ligatúrával.

¹⁶ Középkori magyarországi feliratokon is ismert megoldás; teljességre nem törekedve néhány példája: Vetési Albert félpillérfeje, Ernusz Zsigmond pécsi címere (VÁRADY 2002: 86–87, 70–71; első közlésük: FORSTER szerk. 1905–1915. 2: 1017, BONCZ 1891), illetve egy zalavári oroszlanos padlóburkoló kő, ahol az oroszlan szólal meg (TÓTH 1990: 165).

¹⁷ SÓLYOM (2024) felveti: *elbeszélte*, ezt azonban három érv is meggyőzően cáfolja: 1. a szó végi jelöletlen magánhangzó sértené a KÁROLY-féle 1. posztulátumot (határozatlan ragozással pedig

mássalhangzós csoport egyetlen igének elég hosszú, ezért (a szóközválasztó jel hiánya ellenére) javaslom a csoportot két szónak értelmezni. Így már adható értelmes megoldás. Az alábbi olvasatot javaslom:

LB SzLT K²RCsN – e^lb szál(l)^uo^t kr^ács^uiⁿ
'(Leg)előbb (= elsőként) szállott (= települt meg) Karácsony.'

Az *előbb* fokozott határozó eddigi első példája a Jókai-kódexből ismert (JókK. 129,6), s e korban tökéletesen elfogadható felsőfok értelmében (bár ismertek körülíró szerkezetek a felsőfok kifejezésére, de nem kötelezően). A *száll* ige a 15. századtól szinte az összes mai jelentésében jól dokumentált, de éppen a 'megtelepszik' jelentés ősiségét a 13. század óta dokumentált *szállás* származékszó és az azzal képződött nagyszámú településnév bizonyítja (TESz. *száll* és *szállás* a.). A mondat így tehát a felirat várható korától nem üt el, és az első mondathoz szituációsan illeszkedik: az előbbi megnevezi a jelen tulajdonost (és nyilván állítatót), a második pedig azt, hogy ki volt az első birtokba vevő (és a jelen tulajdonos ősatyja). A felirat eredeti funkciója tehát nyilván az, hogy a kőnek elsődleges beépítésekor helyet adó (biztosan mindmáig nem azonosított) épület állítatóját és jogainak igazolását dokumentálja. Egyébként ez az első ilyen funkciójú ismert rovásfelirat.

A felirat teljes olvasata tehát:

K²RCsN ◦ FJA ◦ CsMR FJA ◦ MR[^]K² / FJA ◦ MTyS ◦ FJA BLZs ◦ FJA / JNSJ ◦ VDzsK¹ ◦ LB SzLT ◦ K²RCsN
kr^ács^uiⁿ fja cs^um^ur (?) fja m^árk fja m^áty^ás fja b^ál^ázs fja j^án^uo^{sí} v^ád^zs^ok. e^lb szál(l)^uo^t
kr^ács^uiⁿ

A szöveg tartalma ritkán adódó kedvező lehetőséget jelent több, egymástól független datálási lehetőség egybevetésére: névtani, nyelvtörténeti és településtörténeti alapon. Településtörténetileg viszonylag tág meghatározásra nyílik lehetőség, mivel a felirat a falu létesülése után a hatodik nemzedékben keletkezett (kb. 120–180, átlagos értéket véve tehát másfél száz évvel). Régészeti adatok sajnos a falu eredetére vonatkozólag nem állnak rendelkezésre, de a templom, mint említettem, a 13. század második felére datálható; viszont a templomnál régebbi sírokat is dokumentáltak (FERENCZI 1978: 949), tehát a falu keletkezése ezt mindenképp megelőzte. Az udvarhelyszéki székely betelepülést a modern kutatás a 12. századra valószínűsíti (ENTZ 1996: 61, BENKŐ 2012: 77, 102, BENKŐ–OBORNI 2016: 156). A felirat tehát ezt a 12. századra és a 13. század első felére eső intervallumot mintegy másfél száz évvel követi.

Nyelvtörténeti alapon továbbá az ómagyar korban új fonémák önálló grafémával jelölése adhat terminus post quemet. A felirat készültekor ugyanis már a /ty/ fonémának stabilan a magyar nyelv részének kellett lennie, különben nem alkottak volna számára külön betűt: az adott név problémamentesen leírható lett volna *MTJS alakban. Sajnos a legtöbb esetben éppen a latin betűs átírásokból nem egyértelmű, ez milyen kort je-

értelmetlen a mondat); 2. az ige jelentése egyáltalán nem illik a feliratos kontextusba; 3. a nagy valószínűséggel 13–14. századi feliratban a mai formájú és jelentésű igekötős ige használata még nem várható (potenciális kortárs alak lehetne az *elé beszélette*, amelyben az <l> után is <e> jelet várnánk).

lent: a kérdéses névnél a *Matthias* alakok feltehetőleg latinul vannak, a *Mathias/Matias/Mathyas* alakoknál pedig még ha magyar olvasatot képzelünk is el (ami nem kötelező), megállapíthatatlan, hogy a THY, THI, TI szekvenciák egy fonémát vagy két, még össze nem olvadt hangot jelölnek.¹⁸ A csekély számú köznévi alapján juthatunk megbízhatóbb következtetésre: eszerint a 14. században már mindenképpen stabil fonémával számolhatunk,¹⁹ a 12. században viszont ezt még nem látjuk.²⁰ Nagy valószínűséggel a 13. század folyamán játszódhatott le a fejlődés,²¹ és a század végéről már valóban van egy-két bizonyosnak tűnő példánk.²² Így tehát a felirat a 13. sz. második felénél valószínűleg, az elejénél pedig biztosra vehetően nem korábbi. Természetesen ha a *Balázs* nevet fogadjuk el, akkor újabb datáló értékű adatot kapunk a <zs> grafémával, ami nyilvánvalóan a /zs/ fonéma önállósulása után keletkezett. Az utóbbit viszont nehéz pontosan meghatározni,²³ hiszen a latin betűs írás gyakorlatilag képtelen volt jelölni. Mindenesetre középkori latin jövevényszavainkban rendszerszerűen átvesszük ott, ahol az északolasz kiejtés tartalmazza. Ha nem történt hanghelyettesítés, akkor ez azt jelenti, hogy az átvétellel legalábbis párhuzamosan a fonéma is önállósulhatott, vagyis ez valószínűleg korábbi, mint a <ty> által kijelölt terminus post quem, így számunkra irreleváns.

Terminus ante quemnek a *Karácsony* elején megőrzött mássalhangzó-torlódás kínálkozik, de sajnos a fentebb részletezett bizonytalanságok miatt ennek az értéke lényegesen kisebb – bár önmagában az alak elég jól datálható. A *Krachin/Krachun*-szerű és a *Karachin(us)/Karachun* alakokat egybevetve egyértelmű, hogy a 12. században még gyakorlatilag kizárólag *Kr*- szókezdettel számolhatunk, a 13. század első kétharmadában már legalább kétszeres többségben van a *Kar*-, a harmadik harmadban pedig elsőprő többségre jut. A 14. századból nem tudjuk a *Kr*- kezdetet dokumentálni:²⁴ úgy tűnik, a névnek „már nemigen voltak mássalhangzó-torlódással kezdődő adatai” (KENYHERCZ 2013: 158). Ez igaz Homoródkarácsonyfalva nevére is, amelyet e kortól tudunk adatolni (HEGYI 2012: 108, *villa Karachni* és *villa Karasun* alakok 1333/34-ből.) Mindez arra utalna, hogy a szöveget (legkésőbb) a 13. század második felére tegyük. A településtörténetről inkább csak sejthető adataink viszont a 14. század egészét lehetővé tennék, a 13. századnak inkább a végét. A névtani adatok is ebbe az irányba mutatnak, ugyanis a hatnemzedékes névsor első nemzedékeinél még mindenképpen Árpád-korinak valószínűsíthető neveket találunk, az utolsó három nemzedék neveinek pedig legalábbis nincs kifejezetten korai jellege.

¹⁸ A 13. század végéről ismerünk egy *Machyas* alakot (ÁSznt. 528–530), amelynél logikus feltételezés, hogy a CHY szekvencia egy latin betűvel le nem írható fonémát rögzít, tehát valószínűleg /ty/-t.

¹⁹ Például a Königsbergi töredék *atia* alakja, a *gyertya*, *gyertyán*, *hattyú*, *tyúk* szavak 14. századi előfordulásai (TESz.).

²⁰ 1181: *Atta*, 1200: *Ata* (személynevek; TESz. *atya* a.); 1109: In villa *Ticus*, 1198 *thuc* (TESz. *tyúk* a.).

²¹ Nyelvtörténeti kézikönyveink e kérdésben meglepően bizonytalanok, de ha megengedik is az ennél korábbi kialakulás lehetőségét, annak bizonyítékait sehol nem látni – főleg nem olyan rendszerszinten, hogy már az ábécét is módosítsák emiatt.

²² 1282: Piscinam suam *Hathias* uocatam, 1282/1365 *Hothyas* (TESz. *hattyú* a.). Az *atya* szó bizonytalan (tulajdonnévi) előfordulásai még korábbiak is (1213: *Achya*, *Agya*; TESz.).

²³ Mindenesetre néhány /zs/-t tartalmazó szavunknak, amelyekben a hang már a forrásnyelvből is szerepelt, tehát így vettük át őket, első ismert előfordulása 12. századi (pl. *rozs*, *rózsa*, *zsilip*; TESz.).

²⁴ Helynevekben sem (KMHSz. 144).

Az első nemzedékekben világi nevek állnak: ezek gyakorisága már a 13. században rohamosan csökkent, a 14. század elejére bőven 5% alá esett (SLÍZ 2017b: 27–28). A két adott név használatára e századból már alig egy-két példa van (SLÍZ 2011: 78, 239, 2017a: 55, 141). Az ezeket időrendben követő *Márk* név természetesen használatban volt az egész középkorban, de a 13. század után csökkent a népszerűsége (SLÍZ 2017b: 24). A *János* név népszerűsége a 14. századra erősen megnőtt (SLÍZ 2017b: 26), de hasonló jelenség látható a *Balázs* névénél is: több mint háromszor annyi, a 14. század első felére datálható adatot ismerünk, mint a 13. századból (ÁSznt. 84, 126; SLÍZ 2011: 61–64, 2017a: 46–48 – természetesen leszámítva azokat az adatokat, amelyek a forrás koránál korábbi időszakra vonatkoznak). Ez ugyan súlyozatlan érték, és az ÁSznt. nem is teljes körű gyűjtést tartalmaz, így magában még nem statisztikai relevanciájú, de a tendenciát mutatja. Ezt figyelembe véve azt a megoldást sem zárhatjuk ki, hogy a felirat a 14. század első feléből vagy közepéről való. Ez esetben a tényleges névalak feltehetőleg már *Karácson* volt, s az itt látható betűk vagy egyszerűen pontatlan írásmód eredményei, vagy az alapító nevének hagyományos, az élőnyelvben már nem használt formáját tükrözik.

Sajnos a belső felirat értelmezéséhez az új felirat nem sok segítséget ad, minthogy a készítője más, ezért sem a datálásuk, sem a céljuk nem szükségszerűen ugyanaz. Az új, külső felirat jelentősége ettől függetlenül óriási, amennyiben nemcsak kifejezetten korai nyelvemlékünk, hanem eddig ismeretlen településtörténeti adatokat szolgáltat viszonylag jól datált formában, egy eddig dokumentálatlan középkori szövegtípusban.

Hivatkozott irodalom

- ÁSznt. = FEHÉRTÓI KATALIN, *Árpád-kori személynévtár 1000–1301*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004.
- BÁRCZI GÉZA – BENKŐ LORÁND – BERRÁR JOLÁN 1967. *A magyar nyelv története*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- BELIUS MATTHIAS [BÉL MÁTYÁS] 1718. *De vetere litteratura Hunno-Scythica exercitatio*. Monath, Lipsiae.
- BENKŐ ELEK 1994. Középkori rovásfelirat Vargyasról. *Magyar Nyelv* 90: 487–489.
- BENKŐ ELEK 2012. *A középkori Székelyföld* 1–2. MTA BTK Régészeti Intézet, Budapest.
- BENKŐ ELEK 2014. A székely írás középkori és kora újkori emlékei. Régészeti és történeti megjegyzések. *Korunk* 25/8: 65–74.
- BENKŐ ELEK – OBORNI TERÉZ szerk. 2016. *Székelyföld története I. A kezdetektől 1562-ig*. MTA BTK – EME – HRM, Székelyudvarhely.
- BONCZ ÖDÖN 1891. Csáktornyai Ernusz Zsigmond címere Pécssett. *Archaeologiai Értesítő Új Folyam* 11: 152–157.
- CMASE. = BENKŐ ELEK – SÁNDOR KLÁRA – VÁSÁRY ISTVÁN, *A székely írás emlékei. Corpus Monumentorum Alphabeto Siculico Exaratorum*. Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2021.
- CSALLÁNY DEZSŐ 1960. A székely-magyar rovásírás emlékei. *A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve* 3: 39–125.
- DÁVID LÁSZLÓ 1981. *A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- ENTZ GÉZA 1996. *Erdély építészete a 14–16. században*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
- FEHÉR BENCE 2022. New Runiform Inscription from Dombó. *Ephemeris Hungarologica* 2/2: 43–58. <https://doi.org/10.53644/EH.2022.2.43>

- FERENCZI GÉZA 1978. Néhány kora középkori székely falu keletkezési idejéről. *Korunk* 37/11: 947–954.
- FERENCZI GÉZA 1981. A székelyderzsi rovásírásos téгла kora s felirata. *Keresztény Magvető* 87/2: 108–120.
- FORSTER GYULA szerk. 1905–1915. *Magyarország műemlékei* 1–4. Franklin Társulat, Budapest.
- GÁL LÁSZLÓ 2024. Rovásírásos kő került elő a homoródkarácsonyfalvi unitárius templomban. *Telex* 2024. november 29. <https://transtelex.ro/életmod/2024/11/29/rovasirasos-ko-kerultek-elo-a-homorodkaracsonyfalvi-unitarius-templomban> (2026. 02. 19.)
- HEGYI GÉZA 2012. A pápai tizedjegyzék tévesen azonosított székelyföldi helynevei. In: SÓFALVI ANDRÁS – VISY ZSOLT szerk., *Tanulmányok a székelység középkori és fejedelemség kori történelméből*. Pro Énlaka Alapítvány – Haáz Rezső Múzeum, Énlaka–Székelyudvarhely.
- JAKUBOVICH EMIL 1932. A székely-derzsi rovásírásos téгла. *Magyar Nyelv* 28: 273–274.
- JóK. = *Jókai-kódex*. Közzéteszi: P. BALÁZS JÁNOS. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981.
- KENYHERCZ RÓBERT 2013. *A szókezdő mássalhangzó-torlódások az ómagyar korban. A helynevek hangtörténeti forrásértéke*. A Magyar Névtárhivatal Kiadványai 28. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- KISS JENŐ – PUSZTAI FERENC szerk. 2003. *Magyar nyelvtörténet*. Osiris Kiadó, Budapest.
- KMHsz. = *Korai magyar helynévszótár 1000–1350*. 1–. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN. A Magyar Névtárhivatal Kiadványai. 10. DE Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen, 2005–.
- KMRE. = FEHÉR BENCE, *A Kárpát-medencei rovásírásos emlékek gyűjteménye* 1–2. A Magyarországi Kutató Intézet Kiadványai 12. és 66. Magyarországi Kutató Intézet, Budapest, 2020–2024.
- LIBISCH GYÖZŐ 2001. A székelydályai rovásfeliratok. *Turán* 31/2: 37–44.
- PAIS DEZSŐ 1932. „Derzs apa-pap”. *Magyar Nyelv* 28: 274–227.
- RÁDULY JÁNOS 1995. *Rovásíró őseink*. Firtos Művelődési Egylet, Korond.
- RÁDULY JÁNOS 2000. A székelydályai rováslelek olvasatához. *Népújság* 52/163: 5.
- SÁNDOR KLÁRA 2014. *A székely írás nyomában*. Typotex Kiadó, Budapest.
- SEBESTYÉN GYULA 1915. *A magyar rovásírás hiteles emlékei*. MTA, Budapest.
- SLÍZ MARIANN 2011. *Anjou-kori személynévtár 1301–1342*. Históriaantik Könyvesház Kiadó, Budapest.
- SLÍZ MARIANN 2017a. *Anjou-kori személynévtár 1343–1359*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. <https://doi.org/10.26546/5061158>
- SLÍZ MARIANN 2017b. *Személynévtörténeti vizsgálatok a középkori Magyarországról*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. <https://doi.org/10.26546/5061134>
- SZALONTAI, CSABA – KÁROLY, LÁSZLÓ 2013. Runiform fragments of the late Avar period from Hungary. *Acta Orientalia* 66/4: 365–396. <https://doi.org/10.1556/AOrient.66.2013.4.1>
- TESZ. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–3. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1976.
- TÓTH SÁNDOR 1990. A keszthelyi Balatoni Múzeum középkori kőtára. *Zalai Múzeum* 2: 147–187.
- TUBAY TIZIANO – MOZGAI VIKTÓRIA – FÓRIZS ISTVÁN – SIPOS GYÖRGY – PÁLL DÁVID GERGELY – FILYÓ DÁVID – TÓTH MÁRIA 2020. Korai székely írásos feliratok (Homoródkarácsonyfalva, Vargyas, Székelyderzs, Székelyudvarhely) archeometriai vizsgálata. Előzetes közlemény. *Archeometriai Műhely* 17/2: 171–198.
- VÁRÁDY ZOLTÁN 2002. *Humanista capitalis feliratok a Dunántúlon*. IPF Kiskönyvtár 9. PTE IGYFK, Szekszárd.
- VÉKONY GÁBOR 1987. *Késő-népvándorláskori rovásfeliratok a Kárpát-medencében*. Életünk Könyvek. Életünk Szerkesztősége – Magyar Írók Szövetsége Nyugat-Magyarországi Csoportja, Szombathely.
- VÉKONY GÁBOR 2004. *A székely írás emlékei, kapcsolatai, története*. Nap Kiadó, Budapest.

A recently found runiform inscription from Homoródkarácsonyfalva

A new runiform (Rovas) inscription was found in November 2024, Homoródkarácsonyfalva (Crăciunel, Romania), built in the tower of the Unitarian church secondarily. There are several letters the form of which is ambiguous, but it is clear that it contains two parts: the first one is a genealogical list of proper names. Having deciphered the names, we can understand the second part, too: a declaration of the ownership of the person at the end of the genealogical list, and mention of the foundation of the village six generations earlier. The frequency of the names used, the settlement history and the linguistic peculiarities of the text give three different clues to the dating of the text. A probable date of the inscription may be in the second half of the 13th or even more likely in the first half of the 14th century.

Keywords: Rovas (runiform script), genealogical list, onomastics, inscription, medieval church.

FEHÉR BENCE
Magyarságkutató Intézet

Számunk szerzői

DR. CSERNICSKÓ ISTVÁN, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem, Filológia Tanszék; Pannon Egyetem, Magyar és Alkalmazott Nyelvtudományi Intézet, Alkalmazott Nyelvészeti Intézet Tanszék, csernicisko.istvan@kmf.org.ua – DR. FEHÉR BENCE, Magyarságkutató Intézet, feher.bence@mki.gov.hu – DR. N. FODOR JÁNOS, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, nfodor.janos@btk.elte.hu – DR. GYURICZA KATALIN, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Germanisztikai Intézet, Német Nyelvészeti Tanszék, gyuricza.katalin@btk.elte.hu. – DR. JUHÁSZ DEZSŐ, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, juhasz.dezso@btk.elte.hu. – JUHÁSZ GABRIELLA, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Nyelvtudományi Doktori Iskola, juhasz.gabr@gmail.com – DR. LEHOCKI-SAMARDŽIĆ ANNA, Josip Juraj Strossmayer Egyetem, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék; Glotta Nyelvi Intézet, alehocki@ffos.hr – DR. M. PINTÉR TIBOR, Károli Gáspár Református Egyetem, Magyar Nyelv-, Irodalom- és Kultúratudományi Intézet, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, m.pinter.tibor@kre.hu – DR. PÉTERI ATTILA, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Germanisztikai Intézet, Német Nyelvészeti Tanszék, peteri.attila@btk.elte.hu – DR. RADA ROBERTA, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Germanisztikai Intézet, Német Nyelvészeti Tanszék, rada.roberta@btk.elte.hu – DR. SZEVERÉNYI SÁNDOR, Szegedi Tudományegyetem, Magyar Nyelvi és Irodalmi Intézet, Finnugor Nyelvtudományi Tanszék, szevers@hung.u-szeged.hu – VÁRADI KRISZTIÁN, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem, Filológia Tanszék; Pannon Egyetem, Többnyelvűségi Nyelvtudományi Doktori Iskola, varadi.krisztian@kmf.org.ua – WENDL DÁVID, Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Intézet; ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskola, wendl.david@arts.unideb.hu.